

УДК 332.36

І. М. Семенчук,

к. е. н., доцент кафедри економіки підприємства,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

Д. О. Бабіна,

Школа молодого вченого, факультет економічних наук,

Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.1.19

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЗБАЛАНСОВАНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УКРАЇНІ

I. Semenchuk,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor of department of enterprise economics,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

D. Babina,

"School of a young scientist", faculty of Economic Sciences,

Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolayiv, Ukraine

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF BALANCED USE OF LAND RESOURCES IN UKRAINE

З'ясовано, що сучасний стан земель в Україні характеризується високою розораністю, спостерігається тенденція до погіршення якості ґрунтів: зниження рівня гумусу, підвищення їх кислотності, погіршення балансу поживних речовин. Статтю присвячено питанням організації збалансованого використання земельних ресурсів, що є однією з необхідних умов для покращення якісного стану сільськогосподарських угідь і вирішення проблем нераціонального використання земельного потенціалу. Обґрунтовано еколого-економічні аспекти збалансованого використання земельних ресурсів та їх вплив на забезпечення конкурентоспроможності продукції. Охарактеризовано основні недоліки у використанні земельних ресурсів, що призводять до виснаження ґрунтового покриву. Визначено основні проблеми організації збалансованого використання земель в Україні. Розглянуто напрями використання земельних ресурсів з метою забезпечення збалансованості. Однією із найефективніших у напрямі забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів виявлено ґрунтозахисну систему землеробства з контурно-меліоративною організацією території.

It is revealed that the current state of land in Ukraine is characterized by high plowing, there is a tendency to deteriorate soil quality: decrease of humus level, increase of their acidity, deterioration of nutrient balance. In view of this, the strategy of balanced use of land is particularly important. Article deals with questions of the organization of balanced use of land resources, which is one of the necessary conditions for improving the quality of agricultural lands and solving problems of irrational use of land potential. It is noted, that first of all balanced use of land should be oriented towards balancing the negative impact of anthropogenic activities on land resources and ensuring their reproduction and self-preservation. The ecological and economic aspects of balanced use of land resources and their impact provided on the competitiveness of products are substantiated. It has been revealed that the current irrational use of land in Ukraine has caused the emergence of negative consequences in various spheres: economic — reducing the sustainability of land productivity and labor efficiency; ecological — reducing the level of agro — resource potential, degradation of soils. The measures on ecological and economic aspects concerning the balanced use of land are distributed. Characterized main disadvantages of using land resources, which lead to depletion of soil, including: prolonged thriftless attitude to the earth, maximum involvement of land to cultivation, imperfect technology, unprecedented pricing policy, non-compliance scientifically grounded systems of farming. The basic problems of the organization of balanced use of lands in Ukraine are determined. Directions of use of land resources are considered in order to ensure balance. What is needed to adopt a set of interrelated measures aimed at increasing the interest of land owners and land users in implementing measures to protect land resources from the negative effects of housewifely activity. One of the most effective in ensuring balanced use of land resources is the soil protection system of agriculture with the contouring and reclamation organization of the territory, which can help to eliminate the effects of adverse effects on the soil and recreate its fertility and structure.

Ключові слова: земельні ресурси, збалансоване використання земельних ресурсів, еколого-економічні аспекти, розораність земель, деградація ґрунтів.

Key words: land resources, balanced use of land resources, ecological-economic aspects, plowed land, degradation of soils.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За земельними ресурсами Україна належить до найбагатших держав світу. Однак низька культура землеробства та велика експлуатація земель

призводять до руйнування ґрунтів, тому ефективність використання земель значно низька.

Вилучення земель сільськогосподарського призначення для потреб, не пов'язаних з веден-

ням сільськогосподарського виробництва, використання земельних ресурсів без науково обгрунтованої системи правових, організаційних, економічних, технологічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель призвело до стрімкого погіршення стану сільськогосподарських угідь і зниження ефективності виробництва.

Наразі гостро постає проблема збалансованого використання земель, суть якої в досягненні рівноваги між населенням, споживанням та здатністю землі підтримувати родючість ґрунту. Саме тому потребують дослідження екологічно-економічні аспекти використання земель задля підвищення їх продуктивності, керуючись принципами збалансованого розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню розвитку збалансованого використання земельних ресурсів присвятили свої праці вчені, серед яких В.Г. В'юн, В.В. Горлачук, О.І. Гуторов, Г.Д. Гуцуляк, Д.С. Добряк, Л.Я. Новаковський, А.Я. Сохнич, А.М. Третяк, М.М. Федоров. Проте, незважаючи на значні здобутки вчених стосовно особливості еколого-економічних аспектів збалансованого використання земельних ресурсів потребують подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є обгрунтування екологічно-економічних аспектів збалансованого використання земельних ресурсів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Земля як природний ресурс виступає головним і незамінним засобом виробництва, тому потребує раціонального і ефективного використання.

Еколого-економічне використання земельних ресурсів включає сукупність науково обгрунтованих заходів, спрямованих на ліквідацію надмірного вилучення земельного фонду із сільськогосподарського обігу внаслідок промислового, транспортного, міського і сільськогосподарського будівництва та видобутку корисних копалин, запобігання підтопленню, заболоченню, підвищення фізико-хімічних властивостей, зниження рівня отруйних хімічних речовин при застосуванні мінеральних добрив та засобів захисту рослин від шкідників і хвороб, запобігання забрудненню ґрунту відходами промислового виробництва, паливо-мастильними матеріалами, захист від ерозії, раціональне регулювання ґрун-

тотворного процесу за умов інтенсифікації сільськогосподарського виробництва [1, с. 112].

Насамперед збалансоване використання земель має бути орієнтоване на дотримання балансу між негативним впливом антропогенної діяльності на земельні ресурси та забезпеченням їх відтворення і самозбереження. А також спрямоване на оптимальне залучення до господарського обігу усіх земель та їх ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення сприятливих умов для підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання максимальної кількості якісної продукції при найменших витратах праці та коштів.

Організація збалансованого використання земель передбачає створення найкращих умов для відтворення та охорони ґрунтової родючості, підвищення її ролі в сільськогосподарському виробництві, науково обгрунтованої взаємодії землі з іншими природними чинниками, забезпечення розроблення найбільш повних та оптимальних критеріїв, способів і методів використання земельних ресурсів [2, с. 108].

В Україні станом на 2018 р. земельний фонд становить 60,3 млн гектарів, але використання цих земель не відповідає вимогам раціонального природокористування. Для господарського використання залучено понад 92 % території держави, в результаті чого порушено екологічно збалансоване співвідношення сільськогосподарських угідь, природних кормових угідь, лісів та вододій, що негативно вплинуло на стійкість агроландшафтів та екологічну рівновагу. Надзвичайно високою є розораність земель в Україні, яка становить 56% земельного фонду і 80% сільськогосподарських угідь [3]. І це не дивлячись на те, що максимальна експлуатація земельних ресурсів з метою отримання більшого прибутку дає короткострокову вигоду порівняно з довгостроковим раціональним використанням землі.

Серед екологічних проблем використання земельних ресурсів значного поширення набули такі негативні явища, як ерозія ґрунтів, їх гумусне виснаження, зменшення поживних речовин у їх складі, хімічне та біологічне забруднення, засолення, заболочення тощо. Порушення структури посівних площ сільськогосподарських культур призводить до виснаження ґрунтового покриву. Інтенсивне сільськогосподарське використання земель веде до деградації ґрунтів, зниження їх родючості, що, в свою чергу, позначається на результатах господарської діяльності та знижуються показники економічної ефективності використання земель.

До негативних тенденцій слід віднести зростання дефіциту гумусу та основних елементів

живлення в ґрунтах. За останні 20 років вміст гумусу зменшився на 0,22% (ці втрати в розрізі держави оцінюються в 453,4 млрд грн). Цей екологічний аспект сільськогосподарського землекористування зумовлюється, насамперед, недосконалістю структури посівних площ, яка зазнала значних змін в напрямі збільшення частки культур, що користуються підвищеним попитом на ринку [1, с. 114].

Ще одним фактором щодо низької екологічно-економічної ефективності використання земель є слабе фінансування сільськогосподарських підприємств через низьку рентабельність, що перешкоджає впровадженню інноваційних рішень щодо удосконалення технологічних операцій вирощування сільськогосподарських культур, оновленню матеріально-технічної бази.

Основними недоліками у використанні земельних ресурсів є тривале безгосподарне ставлення до землі, максимальне залучення земель до обробітки, недосконалі техніка і технологія обробітки землі, невиражена цінова політика, недотримання науково обґрунтованих систем ведення землеробства, внесення недостатньої кількості органічних добрив, недосконала система використання і внесення мінеральних добрив та невиконання природоохоронних, комплексно — меліоративних, протиерозійних та інших заходів [1, с. 114].

З огляду на це, для України стратегія збалансованого використання земель має бути особливо важливою, оскільки земельні ресурси зазнають надзвичайно великих антропогенних навантажень і деградують швидкими темпами.

Сучасне нераціональне використання земель в Україні зумовило виникнення у різних сферах негативних наслідків: економічній — зниження стійкості продуктивності земель та ефективності праці, зниження обсягу матеріальних ресурсів; екологічній — зниження рівня агроресурсного потенціалу, деградації ґрунтів тощо [2, с. 108]. Щорічно держава несе значні втрати продукції внаслідок нераціонального використання природних ресурсів, зниження родючості земель та деградації ґрунтів.

Наслідки неефективного використання земельних ресурсів компенсуються все більшими додатковими затратами матеріально-технічних та трудових ресурсів, коли вигідніше спрямовувати ці ресурси на боротьбу не з наслідками, а з причинами ерозії і виснаження ґрунтів, еколого-економічних проблем в сучасному використанні земель. Оскільки земля є вічним засобом виробництва і при збалансованому вико-

ристанні не зношується, не втрачає своїх корисних властивостей, продуктивне споживання землі можливе при вжитті належних заходів.

Збалансоване використання земель стає пріоритетним завданням. Звідси випливає необхідність дослідження його екологічних та економічних аспектів.

Екологічні аспекти стосуються питань контролю екологічної безпеки і передбачають: облік просторово-територіальних умов розташування земель для реалізації адаптивно-системного підходу до їх управління; контроль рівня забруднення ґрунтового покриву; контроль якості земельних ресурсів. Управління земельними ресурсами неможливо без достовірної інформації про якісну характеристику кожної конкретної ділянки, її біологічну та економічну родючість, оскільки ігнорування або неправильна оцінка її потенційних можливостей може звести нанівець результати планування, що є однією з основних функцій управління [4, с. 820]. Таким чином, екологічні аспекти у землекористуванні спрямовані на охорону земельних ресурсів від забруднення та його попередження.

Економічні аспекти стосуються питань охорони землі від виснаження і підвищення її родючості. Також мається на увазі оборотоздатність як властивість землі, вартість земельних ресурсів як міри матеріалізованої праці, необхідної для розвитку сільськогосподарського виробництва. Економічна ефективність — це віддача землі у вигляді сільськогосподарської продукції та сировини, виражена в натуральних або вартісних показниках, зіставлена з витратами виробництва. Економічна ефективність використання землі як засобу виробництва визначається шляхом зіставлення результатів виробництва з площею або вартістю землі [2, с. 109].

Розподіл заходів на екологічний та економічний аспекти щодо забезпечення збалансованого використання земель [2, с. 109]:

— екологічні: зменшення антропогенного навантаження на земельні ресурси; підвищення екологічної стійкості земельних угідь; формування оптимального співвідношення земельних угідь; нарощування біоресурсного потенціалу земель; вирощування екологічно чистої продукції; зменшення кількості забруднювальних речовин у ґрунтах;

— економічні: забезпечення високопродуктивного виробництва; підвищення родючості ґрунтів — відновлення корисних властивостей землі як специфічного товару; зменшення витрат на господарювання.

Використання земельних ресурсів вважається збалансованим, якщо не тільки збільшується обсяг продукції з одиниці площі, підвищується її якість, знижуються витрати на її одиницю, а й зберігається або підвищується родючість ґрунту, забезпечується охорона природного середовища [2, с. 109].

Чинником, який забезпечує збалансоване використання земель, є застосування економічних методів управління. Повинна бути передбачена економічна відповідальність за земельні ресурси, створені умови для матеріальної зацікавленості підприємств у розробці та впровадженні досягнень науки і техніки, водночас повинні застосовуватися як заохочувальні засоби, так і санкції за порушення норм і правил використання земель [5, с. 158].

З метою забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів необхідно прийняти комплекс взаємопов'язаних заходів, спрямованих на підвищення зацікавленості власників землі й землекористувачів у збереженні та відтворенні родючості ґрунтів, збереженні екологічної цінності природних і набутих якостей земель, здійсненні заходів із захисту земельних ресурсів від негативних наслідків господарської діяльності, нераціонального перерозподілу земельних угідь або необґрунтованого їх вилучення із сільськогосподарського обороту [6, с. 88]. Досить важливо забезпечувати умови, за яких власники земель і землекористувачі будуть приймати активну участь у землеохоронній діяльності, у заходах щодо забезпечення раціонального використання земель і отримувати від цього високий дохід.

Держава повинна регулювати процес раціонального використання земель у напрямі економічного стимулювання землевласників та надавати кошти на заходи з підвищення продуктивності земельних ділянок. Така діяльність має бути направлена на збільшення рівня конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції за мінімальної екологічної шкоди земельним ресурсам [7, с. 128].

Якщо не буде здійснюватися державний контроль за ефективним використанням земель, то сільськогосподарські підприємства будуть здійснюватимуть заходи з охорони земельних ресурсів у сільському господарстві, виходячи з простого порівняння граничних часткових прибутків і граничних часткових витрат. Для досягнення рівня збалансованості потрібно, щоб граничні суспільні витрати на підвищення родючості ґрунтів були рівними граничним суспільним прибуткам [2, с. 110].

У сучасних умовах постає питання щодо впровадження інноваційних технологій при використанні земельних ресурсів з метою забезпечення збалансованості, які дозволять одночасно вирішити питання відновлення родючості ґрунтів, їх екологічності та забезпечення високої врожайності сільськогосподарської продукції. Однією із найефективніших в напрямку забезпечення збалансованого використання земельних ресурсів є ґрунтозахисна система землеробства з контурно-меліоративною організацією території. Основними рисами цієї системи землеробства є наступні [8, с. 219]:

- диференціація використання орних земель і територій, які характеризуються високою потенційною небезпекою прояву ерозійних процесів і чутливістю до впливу зовнішніх факторів;

- формування оптимальної структури посівних площ та застосування системи сівозмін;

- перехід до ґрунтозахисних технологій обробітку ґрунту та розміщення сільськогосподарських культур з врахуванням властивостей кожної еколого-технологічної групи земель;

- виведення зі складу орних земель середньо та сильно еродованих ґрунтів;

- забезпечення бездефіцитного балансу гумусу й основних поживних речовин за рахунок комплексного використання органічних та мінеральних добрив, заорювання в ґрунт рослинних решток;

- застосування контурно-меліоративної організації території стосовно орних земель, багаторічних насаджень і природних кормових угідь;

- формування протиерозійних систем постійної дії (водорегулювальні вали, лісосмуги, буферні смуги із багаторічних трав по контурних межах масивів, полів, робочих ділянок, залужених водостоків), а також використання існуючих елементів польової гідрографічної мережі з метою нагромадження вологи на схилі ділянках та відводу надлишку талих і дощових вод у гідрографічну мережу.

Така система землеробства може допомогти усунути наслідки негативного впливу на ґрунт і відтворити його родючість та структуру, сприяти формуванню раціональних сівозмін та сільськогосподарських угідь.

ВИСНОВКИ

Виходячи із вищевикладеного, земельні ресурси України зазнають надзвичайно великих антропогенних навантажень і деградують швидкими темпами, тому збалансоване викорис-

стання земельних ресурсів стає пріоритетним завданням системи управління земельними ресурсами. Збалансоване використання земель орієнтоване на дотримання балансу між негативним впливом антропогенної діяльності на земельні ресурси та забезпеченням їх відтворення. Еколого — економічні аспекти забезпечення збалансованого використання земель формують інтегрований механізм, що створює мотивацію землевласників і землекористувачів в забезпеченні раціонального використання, охорони і відтворення земельних ресурсів. За таких умов збалансоване використання землі принесе довгострокову вигоду — прибуток.

Література:

1. Нагірняк Т.Б. Еколого-економічні аспекти раціонального використання і охорони земельних ресурсів в Україні / Т.Б. Нагірняк, Р.С. Грабовський, М.Р. Грицина // Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. — Т. 19, № 79. — 2017. — С. 111 — 116.

2. Головіна О.Л. Формування збалансованого землекористування в сільському господарстві [Текст] / О.Л. Головіна // Збалансоване природокористування. — 2017. — № 3. — С. 108 — 112.

3. Деякі питання удосконалення управління в сфері використання та охорони земель сільськогосподарського призначення державної власності та розпорядження ними: постановою Кабінету Міністрів України від 7 червня 2017р. № 413 // Офіційний вісник України. — 2017 р. — № 51. — Ст. 1569, № 76. — Ст. 2322.

4. Гарнага О.М. Організація ефективного збалансованого використання землі / О.М. Гарнага, Н.Б. Кушнір, І.З. Ігнатюк // Економіка і суспільство. — 2017. — № 9. — С. 819—825.

5. Гевко Р.Б. Екологічні аспекти сільськогосподарського виробництва / Р.Б. Гевко, Ю.В. Дзядикевич, Н.Ю.Малевиц // Сталий розвиток економіки. -2017. — № 2. — С. 156 — 162.

6. Боднарук І.А. Еколого-економічний механізм раціонального використання, відтворення та охорони земельних ресурсів / І.А. Боднарук // Економіка і суспільство. — 2018. — № 14. — С. 87 — 91.

7. Гнаткович О.Д. Економічне стимулювання раціонального використання і охорони земель / О.Д. Гнаткович // Інноваційна економіка. — 2013. — № 1. — С.128—130.

8. Сидорук Б.О. Світовий досвід збалансованого використання земельно — ресурсного потенціалу в аграрній галузі / Б.О. Сидорук // Економічні науки. — 2017. — Вип. 26. — С. 216—228.

References:

1. Nahirniak, T.B. Grabovsky, R.S. and Hrytsyna, M.R. (2017), "Ecological and economic aspects of rational use and protection of land resources in Ukraine", Scientific Messenger LNUVMB, vol. 19(79), pp. 111—116.

2. Holovina, O. L. (2017), "Formation of balanced land use in agriculture", Zbalansovane pryrodokorystuvannya, vol. 3, pp. 108—112.

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (June 7, 2017), "Some issues of improvement of management in the field of use and protection of agricultural lands of state ownership and disposal of them", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 51, p. 1569, vol. 76, p. 2322.

4. Gharnagha, A.N. Kushnir, N.B. and Ihnatiuk, I.Z. (2017), "Organization of effective balanced land use", Economy and Society, vol. 9, pp. 819—825.

5. Hevko, R.B. Dziadykevych, Yu.V. and Malevych, N.Yu. (2017), "Environmental aspects of agricultural production", Stalyj rozvytok ekonomiky, vol. 2, pp. 156—162.

6. Bodnaruk, I.L. (2018), "Ecological and economic apparatus of rational use, reproduction and protection of land resources", Economy and Society, vol. 14, pp. 87—91.

7. Hnatkovych, O. D. (2013), "Economic incentives for rational use and protection of land", Innovatsijna ekonomika, vol. 1, pp. 128—130.

8. Sydoruk, B.O. (2017), "World experience of balanced use of land-resource potential in the agrarian sector", Economic sciences, no. 26, pp. 216—228.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2018 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Видання включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІКИ

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73